

ДИНАМІКА СТАНОВЛЕННЯ СИТУАТИВНОЇ РЕФЛЕКСІЇ НА МЕЖІ
МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ТА ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ

І.В. Яворська-Ветрова. Динаміка становлення ситуативної рефлексії на межі молодшого шкільного та підліткового віку. У статті висвітлено проблему рефлексії як одного з психологічних механізмів становлення особистісної ефективності школяра. З'ясовано, що виокремлюється три види особистісної рефлексії: ситуативна, ретроспективна і перспективна. Показано, що ситуативна рефлексія, що забезпечує розвиток навичок самоаналізу в актуальній діяльності, розгорнутість процесів обдумування ситуації, прийняття рішення, має в учнів 3–6-х класів середній рівень розвитку і тенденцію до його підвищення з віком, особливо у високоефективних школярів. Водночас на межі переходу від молодшого шкільного до підліткового віку виявлено нестабільність показників цього виду рефлексії.

Ключові слова: рефлексія, ситуативна рефлексія, особистість, особистісна ефективність, рівні ситуативної рефлексії, молодший шкільний вік, підлітковий вік.

И.В. Яворская-Ветрова. Динамика становления ситуативной рефлексии при переходе от младшего школьного к подростковому возрасту. В статье освещена проблема рефлексии как одного из психологических механизмов становления личностной эффективности школьника. Установлено, что выделяются три вида личностной рефлексии: ситуативная, ретроспективная и перспективная. Показано, что ситуативная рефлексия, обеспечивающая развитие навыков самоанализа в актуальной деятельности, развернутость процессов обдумывания ситуации, принятия решений, имеет в учащихся 3–6-х классов средний уровень развития и тенденцию к его повышению с возрастом, особенно у высокоэффективных

школьників. В то же время на грани перехода от младшего школьного к подростковому возрасту выявлена нестабильность показателей этого вида рефлексии.

Ключевые слова: рефлексия, ситуативная рефлексия, личность, личностная эффективность, уровни ситуативной рефлексии, младший школьный возраст, подростковый возраст.

Постановка проблеми. Сучасна освітня парадигма ґрунтується на врахуванні внутрішніх психологічних можливостей, інтенцій школяра, розвитку його як ефективного суб'єкта учіння починаючи з перших етапів навчання, оскільки молодший шкільний вік “багатий на приховані можливості дитячого розвитку, які важливо своєчасно помітити і розвинути” [1, с. 363]. Важливою передумовою успішності процесу становлення особистісної ефективності дитини є її адаптація до умов навчання не тільки у початковій, а й основній школі. Тому актуальним є вивчення психологічних механізмів становлення особистісної ефективності у перехідний період від початкової до основної школи, від молодшого шкільного до підліткового віку. Одним із таких механізмів на різних етапах онтогенезу виступає рефлексія.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Існують різні підходи до розуміння сутності рефлексії. Так, дослідники відзначають, що власне психологічний зміст поняття рефлексії мають такі її визначення, як: 1) здатність розуму звертати свій “погляд” на себе; 2) мислення про мислення; 3) аналіз знання з метою одержання нового знання чи перетворення знання неявного у явне; 4) самоспостереження за станом розуму чи душі; 5) вихід із поглинутості життєдіяльністю; 6) дослідницький акт, скерований людиною на себе [6].

Розглядаючи здібності до рефлексії як такі, що зумовлюють процеси самовизначення і саморегуляції в когнітивній, емоційно-вольовій, особистісній сферах, Г.В. Ожиганова підкреслює їх особливу роль:

“рефлексивні здібності дозволяють людині успішно просуватися по шляху самовдосконалення і саморозвитку в усіх сферах життєдіяльності” [3, с. 429].

За А.В. Карповим, рефлексія як одна з найважливіших загальних здібностей суб’єкта являє собою “складний високоорганізований метакогнітивний процес”. Емпіричне дослідження структури рефлексії показало, що “рефлексивні процеси виступають продуктами, результатами закономірної співорганізації, структурування, інтеграції окремих метапроцесів. На рівні їх структури, тобто на “рівні цілого” виникають ті нові, синергетичні відносно простого агрегування метапроцесів ефекти і якості, закономірності і особливості, що специфічні саме для рефлексії” [2, с. 172]. Дослідник розглядає рефлексію інтегративною психічною реальністю, однією з основних граней якої є рефлексивність як психічна властивість. Двома іншими її модусами виступають рефлексія у її процесуальному статусі та рефлексування як особливий психічний стан. Ці три модуси тісно взаємопов’язані й взаємно детермінують один одного, утворюючи на рівні їх синтезу рефлексію як якісну визначеність.

Розглядаючи питання механізму рефлексії, С.Ю. Степанов і І.Н. Семенов наголошують на його особистісно-смісловій обумовленості як “переосмисленні й перебудові суб’єктом змістів своєї свідомості, своєї діяльності, спілкування, тобто своєї поведінки, як цілісного ставлення до оточуючого світу” [6, с. 37]. Учені описують такий особистісно-смісловий механізм рефлексивного процесу як послідовну зміну “типів здійснення “я” (репродуктивного, регресивного, кульмінаційного, прогресивного, продуктивного) у проблемно-конфліктній ситуації” [6, с. 37]. Таким чином, рефлексія визначається ними як активно-особистісне переосмислення будь-яких змістів індивідуальної свідомості, це переосмислення “як спосіб ідеальної взаємодії людини зі світом, тобто активного здійснення “я” у проблемно-конфліктній ситуації”, що “визначає її самозміну і саморозвиток” [4, с. 37].

Окремим предметом наукових розвідок (І.Д. Бех, Н.І. Гуткіна, М.Ю. Двоєглазова, В.К. Зарецький, Є.Р. Новикова, І.Н. Семенов, С.Ю. Степанов та ін.) виступила особистісна рефлексія. Цей феномен розглядається як процес переосмислення, “як принцип не тільки диференціації у кожному розвиненому і унікальному людському “Я” його різноманітних підструктур,.. але й інтеграції “Я” у неповторну цілісність” [4, с. 38].

У дослідженнях процесу розв’язання творчих задач (І.Н. Семенов, В.К. Зарецький, С.Ю. Степанов) було виокремлено три види особистісної рефлексії: ситуативна, ретроспективна і перспективна. Ситуативна рефлексія “у вигляді “мотивувань” і “самооцінок” – полягає у забезпеченні безпосередньої включеності суб’єкта як цілісного “я” у мисленнєвий процес через осмислення значущості тих чи тих моментів пошуку” [5, с. 102]. Це створює умови для мобілізації особистісних ресурсів “Я” (вольових, енергетичних тощо) для подолання перешкод і успішного розв’язання проблемної творчої задачі. Таким чином, ситуативна рефлексія відображає ставлення суб’єкта до дій, що він виконує, а також пов’язана з оцінкою своїх особистісних якостей, актуалізованих у даній ситуації.

Якщо особистість вичерпала можливості подальшого пошуку розв’язку проблемної ситуації, то новим продуктивним виходом може слугувати “ретроспективне осмислення пройденого шляху для виявлення причин можливих помилок, що знаходить вияв у вигляді “кваліфікацій” і “феноменологізацій” [5, с. 102]. Тобто ретроспективна рефлексія відображає ставлення особистості до здійсненого розумового пошуку, віднайдених стратегій розв’язку, з’ясування причин помилок.

Учені констатують, що лише ретроспективного огляду зробленого для подолання конфліктності ситуації частіше за все буває недостатньо, оскільки виникає потреба не тільки проаналізувати помилки, але й окреслити можливі перспективи розв’язання проблеми. Це означає, на думку авторів, створення

“нового проблемного поля подальшого пошуку, котрий знаходить вираз у таких функціях мовленнєвих висловлювань, як “проблематизація” і “самовизначення”, що утворюють перспективну форму особистісної рефлексії” [5, с. 102].

С.Ю. Степанов й І.Н. Семенов наголошують, що якісна особливість усіх видів особистісної рефлексії полягає не тільки у сприянні продуктивності інтелектуальної рефлексії, а й у створенні “нових можливостей для саморозвитку особистістю себе як цілісності, причому тією мірою, якою особистість збагачується внутрішніми еталонами самопобудови, що, зароджуючись у процесі подолання проблемно-конфліктної ситуації, виступають як критерії організації діяльності” [5, с. 102]. При цьому якщо інтелектуальна рефлексія забезпечує розв’язання проблеми, то особистісна – “зняття” конфліктності і сприяє саморозвитку особистості у процесі вирішення цієї проблеми.

Виходячи з викладеного вище, одним із аспектів аналізу розвитку рефлексії як механізму становлення особистісної ефективності учнів виступили види рефлексії за “часовим” принципом: ситуативна, ретроспективна, перспективна.

Метою даної статті є аналіз становлення ситуативної рефлексії в учнів на межі молодшого шкільного та підліткового віку.

У дослідженні брали участь учні третіх – шостих класів загальноосвітніх шкіл. За експертною оцінкою вчителів, школярів було розподілено у три групи відповідно до рівня їх особистісної ефективності (ОЕ): І група – учні з високою особистісною ефективністю (з високою ОЕ), ІІ група – учні із середньою особистісною ефективністю (із середньою ОЕ), ІІІ група – учні з низькою особистісною ефективністю (з низькою ОЕ).

Виклад результатів дослідження. Ситуативна рефлексія, за А.В. Карповим, забезпечує безпосередній самоконтроль поведінки людини в актуальній ситуації, осмислення й аналіз того, що відбувається, здатність

співвідносити свої дії з ситуацією і координувати їх відповідно до змінюваних умов і власного стану. Поведінковими проявами цього виду рефлексії є, зокрема, час обдумування суб'єктом своєї діяльності, частота звернення до аналізу того, що безпосередньо відбувається, схильність до самоаналізу в конкретних ситуаціях. Аналіз даних дослідження дав підстави для виокремлення п'яти рівнів ситуативної рефлексії: низького, нижчого за середній, середнього, вищого за середній, високого, що зумовлено наявністю як в різних вікових групах, так і в різних групах за ефективністю значної кількості межових, перехідних показників рівнів розвитку цього виду рефлексії.

Дані розподілу учнів 3–6-х класів різних за ефективністю груп згідно з рівнями розвитку ситуативної рефлексії подано в табл. 1.

Таблиця 1

**Становлення ситуативної рефлексії
в учнів 3–6-х класів різних за ефективністю груп (у %)**

Класи, групи за ефективністю		Рівні ситуативної рефлексії				
		низький	нижчий за середній	середній	вищий за середній	високий
3 клас	I група	-	-	71,4	14,3	14,3
	II група	16,7	16,7	50,0	16,7	-
	III група	-	-	71,4	14,3	14,3
4 клас	I група	7,7	15,4	30,8	7,7	38,5
	II група	-	11,1	66,7	11,1	11,1
	III група	-	33,3	66,7	-	-
5 клас	I група	-	-	55,6	33,3	11,1
	II група	-	16,7	83,3	-	-
	III група	25,0	-	50,0	25,0	-
6 клас	I група	-	-	63,6	9,1	27,3
	II група	-	-	76,9	15,4	7,7
	III група	-	-	57,1	28,6	14,3

Дані таблиці свідчать про те, що від 30% до 80% учнів демонструють середній рівень розвитку ситуативної рефлексії. Вищі за середній і високі показники виявили як третьокласники, так і шестикласники всіх груп за рівнем ефективності. Аналіз даних у площині мікрогенезу показав, що розвиток цього виду рефлексії має свої особливості в різних вікових групах. Так, у третьокласників зафіксовано однакові показники ситуативної рефлексії в низько- і високоефективних учнів: по 71,4% середнього рівня і по 14,3% вищого за середній і високого рівнів. Це свідчить про достатню здатність цих школярів до осмислення перебігу своїх дій, аналізу конкретних ситуацій діяльності. Водночас, більше третини середньоефективних учнів мають труднощі в цьому, оскільки виявили низькі та нижчі за середні показники, а середній рівень ситуативної рефлексії має половина третьокласників цієї групи, що, безперечно, знижує їх учінневу та особистісну ефективність.

Аналіз експериментальних даних дає підстави стверджувати, що особливістю результатів четвертокласників є наявність нижчих за середній показників ситуативної рефлексії в усіх за ефективністю групах (33,3% у групі з низькою, 11,1% у групі із середньою і 15,4% у групі з високою ОЕ). Прикметним також є значний розкид показників цього виду рефлексії у високоефективних школярів. Водночас тільки третина з них (30,8%) виявила середній рівень ситуативної рефлексії (що є найменшим показником, порівняно з іншими класами), а 38,5% високоефективних четвертокласників продемонстрували високий рівень ситуативної рефлексії, що є, відповідно, найвищим показником серед усіх вікових груп. Такі дані дають змогу констатувати наявність певної деструкції в розвитку вміння самоаналізу та координування своїх дій відповідно до умов діяльності у школярів у період переходу від молодшого шкільного до підліткового віку.

У результаті аналізу даних п'ятикласників зафіксовано найбільшу, порівняно з іншими класами, кількість учнів із низьким рівнем ситуативної

рефлексії: 25% школярів з низькою ОЕ не виявляють схильності до аналізу актуальної ситуації та своїх дій у ній. Водночас чверть учнів цієї групи демонструють тенденцію до підвищення рівня ситуативної рефлексії. У середньоефективних п'ятикласників виявлено найвищий відсоток середніх показників розвитку цього виду рефлексії, порівняно з іншими класами – 83,3%. Як і у низькоефективних четвертокласників, вищого за середній і високого рівнів не зафіксовано. Учні з високою ОЕ продемонстрували певне просування на шляху до оволодіння навичками аналізу перебігу діяльності: хоча тільки 11,1% школярів цієї групи продемонстрували високий рівень ситуативної рефлексії, проте 33,3% їх виявили вищий за середній рівень цього виду рефлексії. Отже, можна стверджувати, що розвиток умінь самоаналізу та самоконтролю, схильності до обдумування ситуації сприятиме підвищенню особистісної ефективності у школярів на етапі адаптації до основної школи.

Аналіз дослідження ситуативної рефлексії у шестикласників розкрив такі особливості. Специфікою показників учнів цієї вікової групи є відсутність низького і нижчого за середній рівнів цього виду рефлексії в усіх групах за ефективністю. Також особливістю даних шестикласників, порівняно з іншими класами, є наявність у всіх групах показників вищого за середній і високого рівнів (у низькоефективних: вищий за середній рівень – 28,6%, високий – 14,3%; у середньоефективних: 15,4% і 7,7% відповідно; у високоефективних: 9,1% і 27,3% відповідно). Ці показники переконливо свідчать про становлення конструктивної й достатньо стабільної тенденції до розвитку ситуативної рефлексії у школярів цієї вікової групи.

Аналіз експериментальних даних дослідження ситуативної рефлексії в учнів 3–6-х класів у площині макrogenезу показав такі результати.

У групі учнів з низькою ОЕ (рис. 1) переважає середній рівень ситуативної рефлексії (від 50% до 70%). Саме в четвертому та п'ятому класах (а це період адаптації, переходу від початкової до основної школи) від чверті

до третини школярів мають труднощі з аналізом перебігу діяльності й поведінки. Прикметним є той факт, що в низькоефективних четвертокласників не виявлено показників вищого за середній і високого рівнів, а серед п'ятикласників тільки чверть учнів продемонструвала вищий за середній рівень ситуативної рефлексії. Водночас у низькоефективних третьо- та шестикласників зафіксовано достатньо стабільну тенденцію до розвитку вміння аналізувати та обдумувати свої дії в актуальній ситуації: близько 30% учнів третього і понад 40% учнів шостого класу виявили вищий за середній і високий рівні ситуативної рефлексії. Отримані дані дають підстави констатувати наявність чіткої взаємозалежності між низькою ефективністю учнів і недостатнім розвитком у них ситуативної рефлексії, особливо в період переходу від початкової до основної школи.

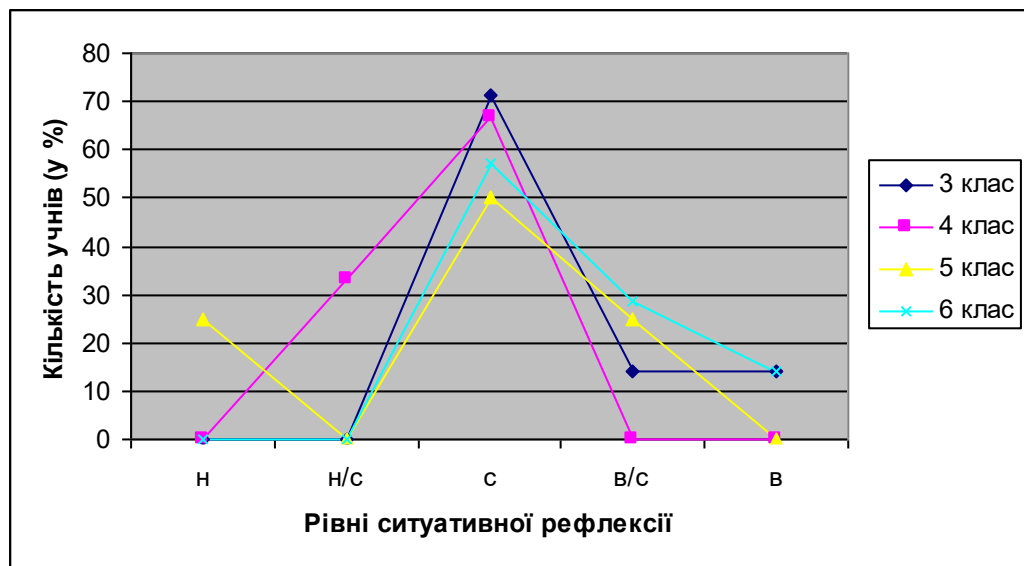

Рис. 1. Динаміка показників рівнів ситуативної рефлексії в учнів 3–6-х класів з низькою ОЕ

Зроблений вище висновок може бути екстрапольований на результати дослідження середноефективних школярів (рис. 2.). Так, за значного відсотка показників середнього рівня ситуативної рефлексії (від 50% у третьокласників до понад 80% у п'ятикласників), в усіх класах, окрім шостого, є учні з низьким і нижчим за середній рівнями: у 3-му класі – 33,3%, у 4-му класі – 11,1%, у 5-му класі – 16,7%. Водночас у групі учнів із

середньою ОЕ зафіксовано найменш виражену, порівняно з іншими групами ефективності, тенденцію до підвищення міри оволодіння уміннями аналізу та координації своїх дій відповідно до актуальної ситуації. Так, серед третьокласників вищий за середній і високий рівні ситуативної рефлексії виявлено у 16,7% учнів, серед четвертокласників – у 22,2%, серед шестикласників – у 23,1%, серед п'ятикласників учнів з такими показниками немає. Отже, можна стверджувати: посередня ефективність школярів прямо пов'язана із середнім рівнем розвитку в них ситуативної рефлексії, яка, відповідно, забезпечує самоаналіз і безпосередній самоконтроль поведінки в конкретних ситуаціях, осмислення перебігу діяльності, здатність співвідносити свої дії зі змінюваними зовнішніми умовами та власними внутрішніми станами.

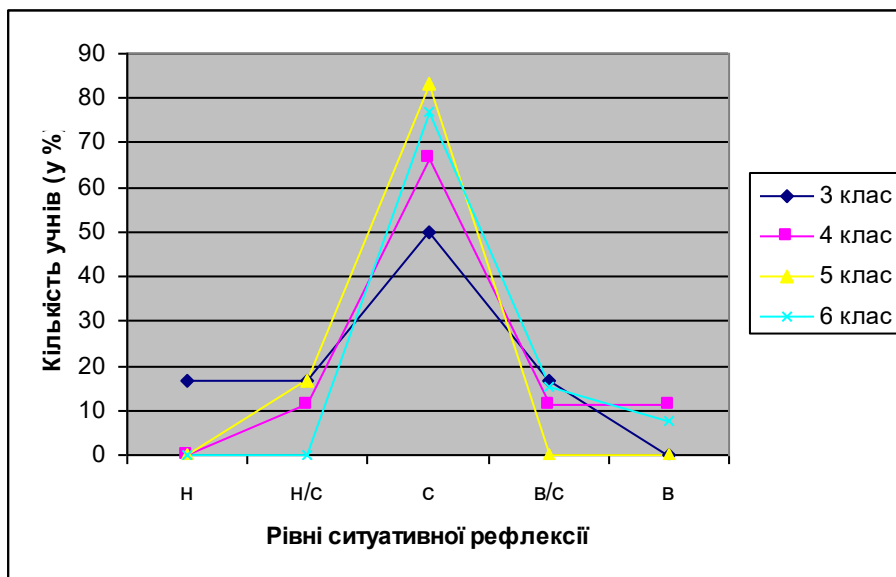

Рис. 2. Динаміка показників рівнів ситуативної рефлексії в учнів 3–6-х класів із середньою ОЕ

Аналіз результатів дослідження вискоефективних учнів (рис. 3) свідчить про зміну вектора становлення ситуативної рефлексії. Так, у всіх класах незначне зменшення (порівняно з іншими за ефективністю групами) показників середнього рівня цього виду рефлексії (від 30% до 70%) відбувається за рахунок стабілізації й вираженого збільшення показників

вищого за середній та високого рівнів (3-й клас: вищий за середній рівень – 14,3%, високий рівень – 14,3%, 4-й клас: 7,7% і 38,5% відповідно, 6-й клас: 9,1% і 27,3% відповідно. Водночас ті факти, що в п'ятикласників цієї групи вказана вище тенденція є оберненою (вищий за середній рівень у 33,3%, а високий – у 11,1% учнів), а у групі високоефективних четвертокласників 7,7% школярів мають низький і 15,4% – нижчий за середній рівні ситуативної рефлексії, на нашу думку, безпосередньо пов'язані з початком процесу переходу їх у нову вікову групу і нову навчальну ситуацію.

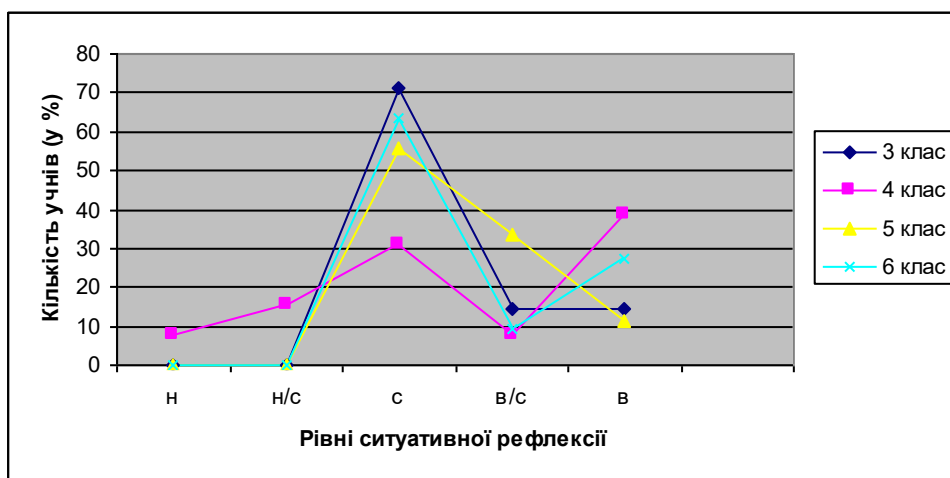

Рис. 3. Динаміка показників рівнів ситуативної рефлексії в учнів 3–6-х класів із високою ОЕ

Висновки і подальші перспективи досліджень. Таким чином, отримані дані дають підстави для висновку про те, що особистісна ефективність школярів прямо залежить від розвитку в них навичок самоаналізу в актуальній ситуації: що конструктивніше формуються в учнів такі складові ситуативної рефлексії, як аналіз і осмислення своєї діяльності, обдумування поведінки та коригування її відповідно до ситуації, самоконтроль, то більш ефективними та успішними вони стають. Ситуативна рефлексія, що кореспондує розвиток навичок самоаналізу в актуальній діяльності, розгорнутість процесів обдумування ситуації, прийняття рішення, має в учнів 3–6-х класів середній рівень розвитку і тенденцію до його підвищення з віком, особливо у високоефективних школярів. Водночас на

межі переходу від молодшого шкільного до підліткового віку виявлено нестабільність показників цього виду рефлексії: як значне зниження у низькоефективних, так і стрибкоподібне підвищення у високоефективних учнів з певною позитивною стабілізацією їх у шестикласників. Є підстави стверджувати: у перехідний період, що супроводжується процесами адаптації, розвиток схильності до аналізу перебігу діяльності, співвіднесення своїх дій із ситуацією і коригування їх відповідно до змінюваних внутрішніх і зовнішніх умов та власних станів, тобто розвиток ситуативної рефлексії, є механізмом становлення особистісної ефективності учнів на цьому етапі онтогенезу.

Наступним аспектом аналізу розвитку рефлексії як механізму становлення особистісної ефективності учнів 3–6-х класів будуть такі види рефлексії за “часовим” принципом, як ретроспективна і перспективна.

Список використаних джерел

1. Дорофей С.В. Особливості оволодіння молодшими школярами прийомами розумової діяльності / С.В. Дорофей // Проблеми сучасної психології: Збірник наукових праць Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України / За ред. С.Д. Максименка, Л.А. Онуфрієвої. – Вип. 12. – Кам’янець-Подільський: Аксіома, 2011. – С. 362–371.
2. Карпов А.В. Закономерности организации метакогнитивных и метарегулятивных процессов в структуре рефлексии / А.В. Карпов // Человек, субъект, личность в современной психологии. Материалы Международной конференции, посвященной 80-летию А.В. Брушлинского. Том 2. / Отв. ред. А.Л. Журавлев, Е.А. Сергиенко. – М.: Изд-во «Институт психологии РАН», 2013. – С. 169–173.
3. Ожиганова Г.В. О высших рефлексивных способностях и методах их исследования / Г.В. Ожиганова // Идеи О.К. Тихомирова и А.В. Брушлинского и фундаментальные проблемы психологии (к 80-летию со дня

- рождения). Материалы Всероссийской научной конференции (с иностранным участием). Москва, 30 мая – 1 июня 2013 г. / Ответственные редакторы Ю.П. Зинченко, А.Е. Войскунский, Т.В. Корнилова. – М.: Московский государственный университет имени М.В. Ломоносова, 2013. – С. 429–431.
4. Семенов И.Н. Рефлексия в организации творческого мышления и саморазвития личности /И.Н. Семенов, С.Ю. Степанов // Вопросы психологии. – 1983. – № 2. – С. 35–42.
5. Степанов С.Ю. Психология рефлексии: проблемы и исследования /С.Ю. Степанов, Н.И. Семенов // Вопросы психологии. – 1985. – № 3. – С. 31–40.
6. Степанов С.Ю. Проблема формирования типов рефлексии в решении творческих задач /С.Ю. Степанов, Н.И. Семенов // Вопросы психологии. – 1982. – № 1. – С. 99–104.

Spysok vykorystanyh dzherel

1. Dorofej S.V. Osoblyvosti ovolodinnja molodshymy shkoljaramy pryjomamy rozumovoi' dijal'nosti / S.V. Dorofej // Problemy suchasnoi' psihologii': Zbirnyk naukovykh prac' Kam'janec'-Podil's'kogo nacional'nogo universytetu imeni Ivana Ogijenka, Instytutu psihologii' imeni G.S. Kostjuka NAPN Ukrai'ny / Za red. S.D. Maksymenka, L.A. Onufrijevoi'. – Vyp. 12. – Kam'janec'-Podil's'kyj: Aksioma, 2011. – S. 362–371.
2. Karpov A.V. Zakonomernosti organizacii metakognitivnyh i metaregulyativnyh processov v strukture refleksii / A.V. Karpov // CHelovek, sub"ekt, lichnost' v sovremennoj psihologii. Materialy Mezhdunarodnoj konferencii, posvyashchenoj 80-letiyu A.V. Brushlinskogo. Tom 2. / Otv. red. A.L. ZHuravlev, E.A. Sergienko. – M.: Izd-vo «Institut psihologii RAN», 2013. – S. 169–173.
3. Ozhiganova G.V. O vysshih refleksivnyh sposobnostyah i metodah ih issledovaniya / G.V. Ozhiganova // Idei O.K. Tihomirova i A.V. Brushlinskogo i fundamental'nye problemy psihologii (k 80-letiyu so dnya rozhdeniya). Materialy Vserossijskoj nauchnoj konferencii (s inostrannym uchastiem). Moskva, 30 maya – 1 iyunya 2013 g. / Otvetstvennye redaktory YU.P. Zinchenko, A.E. Vojskunskij,

T.V. Kornilova. – M.: Moskovskij gosudarstvennyj universitet imeni M.V. Lomonosova, 2013. – S. 429–431.

4. Semenov I.N. Refleksiya v organizacii tvorcheskogo myshleniya i samorazvitiya lichnosti /I.N. Semenov, S.YU. Stepanov // Voprosy psihologii. – 1983. – № 2. – S. 35–42.

5. Stepanov S.YU. Problema formirovaniya tipov refleksii v reshenii tvorcheskih zadach /S.YU. Stepanov, N.I. Semenov // Voprosy psihologii. – 1982. – № 1. – S. 99–104.

6. Stepanov S.YU. Psihologiya refleksii: problemy i issledovaniya /S.YU. Stepanov, N.I. Semenov // Voprosy psihologii. – 1985. – № 3. – S. 31–40.

I.V. Yavorska-Vietrova. Dynamics of situational reflection formation on the verge of primary school age and adolescence

The article highlights the issue of reflection as one of psychological mechanisms of pupil's personal efficiency formation. Reflection is understood as an integrative mental reality that determines person's self-transformation and self-development through the mechanism of personal and meaningful reconsideration of his/her own mind contents. Three types of personal reflection can be determined: situational, retrospective and prospective. The article affirms that pupils' personal efficiency depends on development of their skills of self-reflection in a current situation: the more constructively there are formed the following components of pupils' situational reflection as analysis and understanding of own activities, thinks about own behaviour and adjusting of it according to the situation, self-control, the more effective and successful pupils become. It is shown that situational reflection, providing development of self-reflection skills in actual activities, wideness of reflection processes in the situation, decision making, has a middle level of formation at 3-6-form pupils and tends to increasing with age, especially at highly efficient pupils. However, the verge of transition from primary school age to adolescence is characterized by unstable performance of this type of

reflection. The article notes that during this transition stage, which is accompanied by processes of adaptation, development of tendency to analyze course of activities, to correlate own actions with a situation and adjust them according to changes in internal and external conditions and own states, i.e. development of situational reflection, becomes a mechanism for personal efficiency formation of pupils at this ontogenetic stage.

Key words: reflection, situational reflection, personality, personal efficiency, level of situational reflection, primary school age, adolescence.

Відомості про автора

Яворська-Ветрова Ірина Вікторівна, кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник, старший науковий співробітник лабораторії психології особистості імені П.Р. Чамати, Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України, Київ, Україна.

Yavorska-Vietrova Iryna Viktorivna, Ph.D. of Psychology, Senior Associate, senior researcher of the Chamata Laboratory of Psychology of Personality, Kostiuk Institute of Psychology of NAPS Ukraine, Kyiv, Ukraine.

РЕФЕРАТ

І.В. Яворська-Ветрова. Динаміка становлення ситуативної рефлексії на межі молодшого шкільного та підліткового віку.

Висвітлено проблему рефлексії як одного з психологічних механізмів становлення особистісної ефективності школяра. Рефлексія розглядається інтегративною психічною реальністю, що визначає самозміну і саморозвиток особистості через механізм особистісно-сміслового переосмислення змістів власної свідомості. З'ясовано, що виокремлюється три види особистісної рефлексії: ситуативна, ретроспективна і перспективна. Встановлено, що особистісна ефективність школярів прямо залежить від розвитку в них навичок самоаналізу в актуальній ситуації: що конструктивніше формуються

в учнів такі складові ситуативної рефлексії, як аналіз і осмислення своєї діяльності, обдумування поведінки та коригування її відповідно до ситуації, самоконтроль, то більш ефективними та успішними вони стають. Показано, що ситуативна рефлексія, що забезпечує розвиток навичок самоаналізу в актуальній діяльності, розгорнутість процесів обдумування ситуації, прийняття рішення, має в учнів 3–6-х класів середній рівень розвитку і тенденцію до його підвищення з віком, особливо у високоефективних школярів. Водночас на межі переходу від молодшого шкільного до підліткового віку виявлено нестабільність показників цього виду рефлексії. Констатовано, що у перехідний період, що супроводжується процесами адаптації, розвиток схильності до аналізу перебігу діяльності, співвіднесення своїх дій із ситуацією і коригування їх відповідно до змінюваних внутрішніх і зовнішніх умов та власних станів, тобто розвиток ситуативної рефлексії, є механізмом становлення особистісної ефективності учнів на цьому етапі онтогенезу.